

УДК 658.5:338(045)

DOI: 10.31891/2307-5740-2019-270-3-142-147

ПОДРА О. П., ЛЕВКІВ Г. Я., КОПИТКО М. І.
Львівський державний університет внутрішніх справ

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ПІДПРИЄМСТВА

У статті розглянуто теоретичні засади та особливості формування системи економічної безпеки підприємства. Проаналізовані концептуальні підходи до визначення системи економічної безпеки підприємства провідними вченими. Визначено основні завдання та ключові принципи, дотримання яких сприятиме забезпеченню ефективності та стабільності управління системою економічної безпеки підприємства. Досліджено основні етапи формування системи управління економічної безпеки, структуру відділу економічної безпеки підприємства, а також ключові загрози та ризики.

Ключові слова: економічна безпека підприємства, система, принципи, загрози, ризики.

PODRA O., LEVKIV H., KOPYTKO M.

Lviv State University of Internal Affairs, Lviv

THEORETICAL PRINCIPLES OF THE FORMATION OF THE SYSTEM OF ECONOMIC SECURITY OF THE ENTERPRISE

The article is devoted to the theoretical principles and peculiarities of the formation of the economic security system of the enterprise. The conceptual approaches to the definition of the system of economic security of the enterprise by leading scientists are analyzed. The main goal of the creation and management of the company's economic security system is to achieve and maintain current efficiency of economic activity, prevent, neutralize and eliminate external and internal crisis, threats, risks and minimize their negative impact on the economic activity of the enterprise in order to ensure its sustainable and efficient development. At the same time, in order to ensure the effective management of the economic security system, it is necessary to keep the basic principles on which it is based, this will contribute to ensuring the efficiency and stability of the management of the enterprise's economic security system. The main objects of protection of the economic security system of the enterprise are financial and material resources of the enterprise, personnel potential, trade secrets and information of internal use, products and objects of intellectual property, production and working capital, reputation and goodwill of the enterprise, etc.

To provide economic security, medium and large enterprises create specialized economic security services, which are understood as a unit included in the organizational structure, whose main activity is aimed at the formation and maintenance of an adequate level of economic security, the neutralization of existing and potential threats occurring in the process of economic activity of the enterprise. It is necessary to include such specialists to the department of economic security as a marketer, an economist, a technologist, a lawyer, a risk manager, a programmer and other specialists depending on the size of the enterprise and the peculiarities of business activity. The following criteria are the main criteria for evaluating the efficiency and reliability of the system of economic security of the enterprise: sustainable development, conservation and growth of material assets, high level of competitiveness of products or services of an enterprise, protection of commercial information, use of innovative technologies in production and economic activity, prevention and neutralization of current and potential threats. , crisis phenomena and situations.

Keywords: economic safety of the enterprise, system, principles, threats, risks.

Постановка проблеми. В сучасних умовах все більшого значення набуває необхідність забезпечення стійкості системи економічної безпеки суб'єктів господарювання, це пов'язано із особливостями господарської діяльності, яка відбувається у зовнішньому середовищі, фактори якого виступають загрозами, що можуть справити негативний, дестабілізуючий вплив на результати діяльності підприємства. Також недосконалість внутрішньої структури та наявність "слабких місць" у господарській діяльності підприємства вимагає розробки та впровадження заходів щодо їхнього усунення, а забезпечення економічної безпеки підприємства є чинником його сталого розвитку та вимогою ринкової економіки.

За таких умов набуває актуальності вивчення особливостей формування системи економічної безпеки, її основних завдань, принципів та загроз.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання формування системи економічної безпеки підприємства перебувають у центрі уваги провідних зарубіжних та вітчизняних науковців, що присвячують свої праці досліджуваній тематиці, зокрема, Л. Абалкін, С. Ілляшенко, А. В. Козаченко, В. Мунтіян, Є. Олейніков, В. Пономарьов, В. Шинкаренко, Л. Донець, А. Заїчковський, Т. Іванюта, В. Ортинський, Т. Слободяник, О. Шнипка та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Однак, не зважаючи на існуючі наукові здобутки, слід зауважити, що є частина теоретичних та практичних аспектів економічної безпеки підприємства, які залишаються невирішеними. Зокрема, відсутній ґрунтовний та цілісний підхід до формування системи економічної безпеки підприємства, недостатньо дослідженні основні складові елементи, особливості, принципи та методологія оцінки економічної безпеки.

Формулювання цілі статті. Метою наукової статті виступає необхідність дослідження теоретичних підходів, визначення основних принципів, завдань, загроз, ризиків та особливостей формування системи економічної безпеки підприємства в умовах динамічного та нестабільного ринкового середовища.

Виклад основного матеріалу дослідження. Аналіз наукової літератури із даної тематики, дає можливість зробити висновок, про відсутність єдиного визначення поняття системи економічної безпеки

підприємства (СЕБП), а це означає, що дане питання ще не знайшло свого фінального концептуального вирішення, а тому не має чіткого універсального формулювання.

На думку Л. Донець, «система економічної безпеки підприємства становить обмежену безліч взаємозалежних елементів, що забезпечують безпеку підприємства і досягнення ним цілей бізнесу. Складовими елементами такої безпеки є об'єкт і суб'єкт безпеки, механізм забезпечення безпеки, а також практичні дії щодо забезпечення безпеки» [1, с. 51]. Під системою економічної безпеки О. Шнипко розуміє «систему, що взаємодіє з навколишнім оточенням і має сукупність властивостей, які забезпечують здатність до самовиживання та розвитку в умовах виникнення зовнішньої або внутрішньої загрози» [2, с. 22].

З позиції комплексного підходу трактує дане поняття Т. Слободяник, «це комплекс взаємопов'язаних заходів організаційно-правового характеру, що здійснюються спеціальними органами, службами, підрозділами суб'єкта господарювання, спрямованими на захист життєво важливих інтересів особистості, підприємства і держави від протиправних дій з боку реальних або потенційних фізичних або юридичних осіб, що можуть призвести до істотних економічних утрат і забезпечення економічного зростання у майбутньому» [3, с. 23].

Заслуговує на увагу, визначення поняття системи економічної безпеки підприємства Т. Іванютою та А. Заїчковським, під якою вчені розуміють "обмежену множину взаємопов'язаних елементів, що забезпечують безпеку підприємства та досягнення ним цілей бізнесу", водночас, до складових елементів системи відносять суб'єкт, об'єкт безпеки, механізм її забезпечення, а також політику безпеки [4, с. 25].

Цікавим є визначення В. Прохорової [5, с. 24–25], яка під системою економічної безпеки розуміє сукупність взаємопов'язаних елементів, що складають єдине ціле. Дана сукупність складається із суб'єктів, об'єктів та механізму забезпечення економічної безпеки.

О. Захаров І. [6] вважає, що система економічної безпеки це "сукупність внутрішніх і зовнішніх суб'єктів забезпечення економічної безпеки підприємства, що мають спільні цілі, наділені відповідними функціями і правовими повноваженнями, що мають необхідну матеріально-технічну базу, підготовлений персонал, механізми управління і взаємодії, що володіють технологіями, формами і методами визначення, зниження рівня та протидії небезпекам і загрозам у сфері економіки", на нашу думку, дане трактування є найбільш повним.

Заслуговує на увагу визначення О. Коробчинського, оскільки має комплексний та узагальнюючий характер, під системою економічної безпеки підприємства вчений розуміє сукупність організаційно-управлінських, технологічних, технічних, профілактичних і маркетингових заходів, що спрямовані на кількісну й якісну реалізацію захисту інтересів підприємства від зовнішніх і внутрішніх загроз.

Аналіз представлених визначень до досліджуваного поняття дає можливість зробити висновок, що головна мета створення та управління системою економічної безпеки підприємства полягає в досягненні та підтримці поточної ефективності діяльності, попередженні, нейтралізації та ліквідації кризових зовнішніх та внутрішніх явищ, загроз, ризиків та мінімізації їх негативного впливу на господарську діяльність підприємства з метою забезпечення його сталого та ефективного розвитку.

Для досягнення зазначеної мети система економічної безпеки підприємства повинна забезпечувати виконання ряду завдань:

- систематичний збір, аналіз, оцінку стану зовнішнього середовища з можливістю попередження та прогнозування розвитку подій;
- вивчення та постійний моніторинг діяльності конкурентів, споживачів, постачальників та інших партнерів;
- захист законних прав та інтересів, захист комерційних таємниць та конфіденційної інформації;
- забезпечення збереження та примноження матеріальних цінностей;
- забезпечення високого рівня конкурентоспроможності підприємства, результативності діяльності, фінансової стійкості, високої продуктивності;
- формування ефективної та гнучкої організаційної структури системи економічної безпеки підприємства чи створення власної служби економічної безпеки;
- досягнення та підтримка високого рівня професіоналізму та кваліфікації специфічного людського капіталу, реалізація його інтелектуального потенціалу;
- запобігання забрудненню навколишнього середовища внаслідок господарської діяльності підприємства, впровадження та використання .

Водночас, з метою забезпечення ефективності управління системою економічної безпеки необхідно дотримуватися основних принципів, на яких вона ґрунтується. Слід зауважити, що існує багато підходів до визначення принципів управління системою економічної безпеки підприємства, найбільш вживаними є:

- принцип розвитку передбачає здатність підприємства реагувати на зміни середовища, здатність до розвитку та змін у структурі;
- принцип законності передбачає здійснення господарської діяльності виключно в межах правового поля, передбаченого законодавством;
- принцип адаптивності, передбачає здатність підприємства адаптуватися до змін зовнішнього і внутрішнього середовища;
- принцип єдності, означає, що дії всіх підрозділів служби економічної безпеки підприємства повинні бути узгодженими;

– принцип удосконалення передбачає, що система економічної безпеки повинна весь час технологічно удосконалюватися, повинні впроваджуватися нові технології, підходи, а також вітчизняний і зарубіжний досвід у сфері безпеки;

– принцип економічної доцільності передбачає витрати на заходи з безпеки повинні бути економічно доцільні та обґрунтовані;

– принцип координації та взаємодії передбачає взаємодію та координацію штатного підрозділу системи безпеки підприємства зі всіма функціональними підрозділами підприємства, а також із зовнішніми організаціями у сфері безпеки;

– принцип оперативності передбачає забезпечення швидкої реакції на зміни зовнішнього середовища і використання точної, перевіреної і актуальної інформації;

– принцип безперервності передбачає, що система економічної безпеки повинна забезпечувати постійний захист інтересів підприємства як в умовах невизначеності і ризиків, так і в умовах стабільності.

Крім перерахованих принципів управління системою економічної безпеки підприємства, існують ще інші підходи до їх визначення відповідно до критеріїв системного, процесного, цільового, функціонального, структурного та операційного підходів (рис. 1) [7].

Рис. 1. Критеріальний підхід до принципів управління системою економічної безпеки підприємства

Дотримання вище зазначених принципів, сприятиме забезпеченню ефективності та стабільності управління системою економічної безпеки підприємства. Безпосередніми об'єктами захисту системи економічної безпеки підприємства є фінансові та матеріальні ресурси підприємства, кадровий потенціал, комерційні таємниці та інформація внутрішнього користування, продукти та об'єкти інтелектуальної власності, виробничі та оборотні фонди, репутація та гудвіл підприємства тощо.

Суб'єкти системи управління економічною безпекою прийнято розділяти на внутрішніх, до яких відносять працівників підприємства, внутрішні служби, структурні підрозділи, засновків, власників, керівників підприємства, акціонерів, потенційних інвесторів; та зовнішніх – держава та державні інститути, конкуренти, посередники, банки, постачальники, споживачі.

Формування системи управління економічною безпекою складається із декількох етапів:

1) вивчити специфіку бізнесу підприємства, місію та цілі, визначити розміри сегменту, який займає суб'єкт господарювання на ринку. Від заданих показників, а також від розмірів підприємства залежить формування системи управління економічною безпекою, створення її об'єктів. Так, для малих підприємств характерним є користування послугами зовнішніх спеціалізованих приватних підприємств, середні за розмірами підприємства можуть використовувати комбіновані методи системи економічної безпеки, тобто, спираючись на власну ресурсну базу та можливості підрозділів безпеки, так і використовуючи послуги зовнішніх агентів у разі потреби. Великі підприємства найчастіше створюють повноцінну систему економічної безпеки;

2) проводити моніторинг зовнішнього та внутрішнього середовища функціонування підприємства, збір та аналіз інформації щодо кризових явищ, причин їх виникнення та шляхів нейтралізації та ліквідації, виявлення наявних та потенційних загроз діяльності та безпеці підприємства;

3) проведення оцінки рівня економічної безпеки суб'єкта господарювання за всіма функціональними складовими, зокрема технологічною, фінансовою, кадровою, інтелектуальною, інтерфейсно- силовою, правовою, політико-інформаційною, ресурсною, ринковою;

4) здійснити моделювання нової системи економічної безпеки, яка передбачає розробку заходів попередження та нейтралізації впливу загроз, а також інструментів щодо їх ліквідації та захисту від них, визначити повноважень керівників та відповідальних осіб за здійсненні заходи, розробити пропозиції щодо удосконалення існуючої системи економічної безпеки, провести розрахунок необхідних ресурсів, спланувати щомісячні витрати на забезпечення функціонування СЕБП;

5) впровадження розробленої нової системи економічної безпеки підприємства та оцінку її ефективності.

Якщо проаналізувати досвід зарубіжних підприємства, то можна зробити висновок, що з метою забезпечення економічної безпеки середні та великі підприємства створюють спеціалізовані служби економічної безпеки, під якими розуміють підрозділ, включений до організаційної структури, основна діяльність якого спрямована на формування та забезпечення належного рівня економічної безпеки, нейтралізацію наявних і потенційних загроз, що виникають в процесі господарської діяльності підприємства.

Аналіз наукової літератури дає підстави зробити висновок, що до складу відділу економічної безпеки доречно включити таких спеціалістів як: маркетолог, економіст, технолог, юрист, ризик-менеджер, програміст та інші спеціалісти залежно від розмірів підприємства та особливостей ведення підприємницької діяльності.

Служба економічної безпеки повинна виконувати ряд функцій, зокрема: здійснювати охорону господарської діяльності підприємства та захист її комерційної таємниці та конфіденційної інформації; впроваджувати засоби спеціальних інформаційних систем з метою захисту інформації та протидії її отримання; забезпечувати належний захист та охорону основних фондів, продукції, персоналу підприємства від протиправних дій конкурентів; вчасно та оперативно виявляти існуючі та потенційні джерела витоку конфіденційної інформації тощо. Водночас, слід зауважити, що у вітчизняній практиці створення таких служб не є поширеним явищем, що в свою чергу призводить до невисокого рівня економічної безпеки та вирішення поточних проблем без можливості їх попередження та передбачення, а також без існування чіткої стратегії забезпечення економічної безпеки.

Основними критеріями оцінки ефективності та надійності СЕБП виступають такі показники, що відображають сталий розвиток, збереження та приріст матеріальних цінностей, високий рівень конкурентоспроможності продукції чи послуг, захищеність комерційної інформації, використання інноваційних технологій у виробничо-господарській діяльності, попередження та нейтралізація поточних і потенційних загроз, кризових явищ, ситуацій тощо. Розглянувши структуру СЕБП, доречно зупинитися на чинниках, що впливають на її стабільність та ефективність, тобто на основних загрозах. У літературі всі загрози економічній безпеці прийнято поділяти на дві основні групи: зовнішні та внутрішні загрози.

До внутрішніх загроз СЕБП відносять: незаконні або протиправні дії персоналу підприємства що загрожують його функціонуванню та розвитку; недотримання правил та порядку користування технічними засобами; низький рівень управління ризиками, внаслідок недостатнього кадрового, інформаційно-аналітичного, правового та організаційного забезпечення тощо.

До зовнішніх загроз СЕБП відносять: діяльність вітчизняних та зарубіжних служб безпеки суб'єктів господарювання, яка пригнічує діяльність конкурентів, створює умови заволодіння ринками збуту чи їх майном; незаконна, рейдерська чи інша протиправна діяльність організованих злочинних формувань з метою заволодіння майном суб'єктів господарської діяльності; отримання інформації іноземними службами щодо особливостей здійснення економічної діяльності окремим суб'єктом з метою здійснення анти конкурентних заходів та ін. Однак, окрім існування зовнішніх та внутрішніх загроз, які повинна нейтралізувати та попереджувати система економічної безпеки, існують також і ризики відповідно до основних функціональних складових ЕБП, на які вона також повинна реагувати. Пропонуємо розглянути основні з них.

До ризиків фінансової складової, яка є основною та вирішальною у діяльності підприємства, відносяться: ризик зміни цін на сировину, матеріали, ресурси; зниження прибутковості, абсолютної та поточної ліквідності, рентабельності; ризик можливості неповернення дебіторської заборгованості та несплати кредиторської; валютні ризики; ризики внаслідок зниження рівня купівельної спроможності; ризик нестачі оборотних коштів тощо.

До ризиків інтелектуальної та кадрової складової можемо віднести: ризик несанкціонованого використання та втрати інтелектуальної власності підприємства; ризик викрадення авторських розробок та дизайнерських ідей; ризик морального зносу та старіння інтелектуального капіталу; ризик морального старіння специфічного людського капіталу; ризик збитковості інвестицій в інтелектуальний потенціал у зв'язку із неможливістю оцінки його якісних характеристик; ризик невисокого рівня або ж навіть відсутності креативного мислення та професіоналізму працівників; ризик зниження винахідницької діяльності та раціоналізаторства тощо.

Ризики техніко-технологічної складової пов'язані із виробництвом аналогічної продукції та використанням подібних технологій підприємствами-конкурентами, до них можна віднести: ризики появи у конкурентів нової технології, що сприяє зменшенню собівартості продукції; ризики недостатній рівень уваги з боку керівництва щодо необхідності впровадження нових технологій, інновацій, заходів

винахідництва та раціоналізаторства; ризики неефективної інноваційної діяльності підприємства; ризики, пов'язані із позаплановими простоями обладнання; ризики, пов'язані із відсутністю технологічних змін, а отже моральним та фізичним старінням основних засобів.

Ризики інформаційної складової пов'язані зі збором, обробкою, зберіганням всіх видів необхідної інформації, до них відносять: ризики відсутності або є недостатності економічних досліджень, а отже відсутність чи недостатній обсяг інформації; ризики недостатнього обсягу необхідної інформації за кількістю, якістю, цільовим призначенням для здійснення ефективної господарської діяльності; ризик виникнення помилок при зборі та обробці інформації; ризик несанкціонованих дій щодо знищення, спотворення інформації; ризик витоку комерційної таємниці та конфіденційної інформації; ризик виникнення зовнішніх та внутрішніх атак на інформаційну систему підприємства, а також заволодіння носіями інформації, тощо.

Екологічна складова повинна гарантувати безпеку суспільства від виробничо-комерційної діяльності підприємства, тут виникають наступні ризики: ризик шкідливості виробництва; ризики виникнення надзвичайних ситуацій та аварійних подій; ризики, пов'язані із забрудненням навколишнього середовища; ризики, пов'язані зі критично допустимим рівнем вмісту шкідливих речовин; ризик втрати здоров'я працівником у зв'язку із шкідливими умовами праці тощо.

Політико-правова складова економічної безпеки пов'язана із оцінкою поточного рівня забезпечення, плануванням діяльності функціональних підрозділів, ресурсним плануванням тощо. Ця складова включає такі ризики: ризики, пов'язані із зміною політичної ситуації в країні; ризики пов'язані із страйками та мітингами; ризик, пов'язаний із політичною ситуацією регіону, в межах якого розташоване виробництво підприємства; ризик штрафних санкцій; ризик зростання інфляції, процентних ставок за кредитами, нестабільності грошової політики, грошової емісії тощо.

Ризики силової складової економічної безпеки пов'язані із необхідністю забезпечення моральної та фізичної безпеки персоналу, забезпечення майна та капіталу підприємства, гарантувати безпеку інформаційного середовища підприємства тощо.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, в результаті проведеного дослідження було визначено основні підходи до управління системою економічної безпеки, визначено основні завдання її створення та функціонування, основні принципи. Розглянуто схему управління системою економічної безпеки підприємства, яка складається із комплексу заходів різного спрямування, які мають на меті захистити інтереси суб'єкта господарювання від негативного впливу чинників зовнішнього середовища та внутрішніх загроз. Досліджено основні загрози системі економічної безпеки, а також ризики за функціональними складовими. Отримані в процесі дослідження висновки та результати поглиблюють концептуальну базу економічної безпеки підприємства та можуть слугувати основою для здійснення подальших наукових досліджень у напрямку визначення, аналізу та розробки основних методологічних підходів до оцінки стабільності та ефективності діяльності системи економічної безпеки підприємства.

Література

1. Доценко І. О. Сутнісна характеристика функціональних складових економічної безпеки підприємства [Електронний ресурс] / І. О. Доценко. – Режим доступу: <http://elar.khnu.km.ua/jspui/bitstream/123456789/4106/1/Dotsenko.pdf>
2. Шнипко О. С. Економічна безпека ієрархічних багаторівневих систем: регіональний аспект / О. С. Шнипко. – Київ : Генеза, 2006. – 288 с.
3. Слободяник Т. М. Запровадження комплексної системи економічної безпеки та оцінка її ефективності на сучасному підприємстві / Т. М. Слободяник // Економічний простір. – 2008. – № 12/2. – С. 22–27.
4. Іваничюта Т. М. Економічна безпека підприємства : навч. посіб. / Т. М. Іваничюта, А. О. Заїчковський. – Київ : Центр навч. л-ри, 2009. – 256 с.
5. Прохорова В. В. Управління економічною безпекою підприємств : монографія / В. В. Прохорова, Ю. В. Прохорова, О. О. Кучеренко. – Харків : УкрДАЗТ, 2010. – 282 с.
6. Захаров О. І. Теоретичні основи забезпечення економічної безпеки підприємств / О. І. Захаров // Вчені записки університету «КРОК». – 2012. – № 32. – С. 80–86.
7. Дуб Б. С. Система економічної безпеки підприємства: поняття та структура / Б. С. Дуб // Управління проектами та розвиток виробництва". – 2016. – № 4 (60). – С. 5–18.

References

1. Dotsenko I.O. Sutnisna kharakterystyka funktsionalnykh skladovykh ekonomichnoi bezpeky pidpriemstva / I.O.Dotsenko. - [Elektron. resurs]. – Rezhym dostupu: <http://elar.khnu.km.ua/jspui/bitstream/123456789/4106/1/Dotsenko.pdf>
2. Shnytko, O. S. Ekonomichna bezpeka ierarhichnykh bahatorivnevnykh system: rehionalnyi aspekt [Tekst] /O. S. Shnytko. – K. : Heneza, 2006. – 288 s.
3. Slobodianiuk T. M. Zaprovadzhennia kompleksnoi systemy ekonomichnoi bezpeky ta otsinka yii efektyvnosti na suchasnomu pidpriemstvi / T. M. Slobodianiuk // Ekonomichniy prostir. – 2008. – №12/2. – S. 22-27.
4. Ivaniuta T. M. Ekonomichna bezpeka pidpriemstva: Navch. posibnyk / T. M. Ivaniuta, A. O. Zaichkovskiy. – K. : Tsentr navchalnoi literatury, 2009. – 256 s.
5. Prokhorova, V.V. Upravlinnia ekonomichnoi bezpekoii pidpriemstv: monohrafiia / V.V. Prokhorova, Yu.V. Prokhorova, O.O. Kucherenko. - Kharkiv: UkrDAZT, 2010. - 282 s.,
6. Zakharov O.I. Teoretychni osnovy zabezpechennia ekonomichnoi bezpeky pidpriemstv / O.I.Zakharov // Vcheni zapysky universytetu «KROK». – 2012. – № 32. – S. 80–86.
7. Dub B.S. Systema ekonomichnoi bezpeky pidpriemstva:poniattia ta struktura / B.S. Dub // Upravlinnia proektamy ta rozvytok vyrobnytstva", 2016. – № 4 (60). – S. 5–18.